

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ЯК НОМО LOQUENS – ЛЮДИНА, ЯКА ТВОРИТЬ І СПРИЙМАЄ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

1. Мовна особистість: погляд мовознавця

Людина сприймає світ так,
як вона про це говорить.
Іриной Ліонський

Уперше термін *мовна особистість* було вжито в 1930 р. мовознавцем В.В.Виноградовим. Значний внесок у вивчення мовної особистості зроблено російським лінгвістом Ю.М.Карауловим, який під мовною особистістю розуміє «сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення нею мовних творів (текстів)», що розрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною й точністю відображення дійсності, визначеною мовною спрямованістю. На думку науковця, мовна особистість має три взаємопов'язані і взаємодоповнювальні структурні рівні:

- **нульовий** - *вербально-семантичний*, це лексикон індивіда, що включає лексеми, граматичні форми слів та семантико-синтаксичні та асоціативні зв'язки між ними; наявність у мовця усталеного фонду лексико-граматичних знань забезпечують йому володіння природною мовою;
- **перший (інтелектуальний)** - *мовно-когнітивний*, його одиницями є поняття, ідеї та концепти, які, утворюючи семантичні поля, призводять до формування *картини світу*, що відображає ієрархію цінностей особистості, а також рівень її культури; отже, цей рівень охоплює інтелектуальну сферу особистості;
- **другий (мотиваційний, прагматичний)** - *рівень діяльно-комунікативних потреб*, це тезаурус із понятійною диференціацією лексикону за певними тематичними групами

різного ступеня узагальнення й кількості, який відбиває систему цілей особистості, її мотивів, інтересів, установок, що спонукають мовну особистість створювати ситуації спілкування, комунікативні ролі та мають своє вираження в процесі творення нею текстів, а також виражається в особливостях сприйняття чужих текстів, що в підсумку визначає ієрархію цінностей у *мовній картині світу* особистості.

І *картина світу*, і *мовна картина світу* слугують людині для накопичення знань, отриманих у процесі життєвого досвіду, для їх зручного подальшого використання. Проте картина світу зберігає ці знання у вигляді багатовимірних образів, а мовна картина світу – у вигляді лексичних та граматичних структур конкретної мови.

Чому вербально-семантичний (словоцентристський) рівень віднесено до нульового рівня? Річ у тім, що він не дає можливості враховувати ситуацію спілкування. Слова, вирвані з контексту, створити адекватну *картину світу* не спроможні. Представлена на цьому рівні семантика обмежується називанням, «упізнаванням» предметів (ознак, дій).

Мовно-когнітивний (тезаурусний) рівень організації мовної особистості передбачає логіко-понятійну упорядкованість мовних знань, за допомогою яких людина розрізняє моделі функціональних стилів, стилістично диференційованих текстів, комунікативних якостей мовлення та ін. Саме на цьому рівні значення розширюється до знання, встановлюється ієрархія смислів і цінностей у тезаурусі мовної особистості. Крім лінгвістичних одиниць, представлених текстами, тут можуть бути слова, що набули статусу узагальнення, символу, а також наукові поняття, образи та ін. одиниці. Одиниці тезауруса націлені на мінімізацію, стиснення, компресію, якісне спрощення елементів, хоча структура інформаційних моделей може при цьому постійно ускладнюватись.

На прагматичному рівні використання мовних одиниць обумовлено комунікативними потребами особистості.

За словами Ю.М.Караулова, власне мовна особистість починається не з нульового рівня (який становить стандартну, стійку її частину), а з мовно-когнітивного (тезаурусного) рівня, коли «вона виявляє можливість індивідуального вибору, надаючи перевагу певному поняттю як важливішому в ієрархії цінностей, в особистісному тезаурусі, а не тій ідеї, яка найчастіше претендує на певне місце в стандартному тезаурусі соціально-мовленнєвого колективу» [3].

Рівнева модель мовної особистості відображає узагальнений тип особистості. Конкретні мовні особистості відрізняються варіантами значущості кожного рівня в складі особистості.

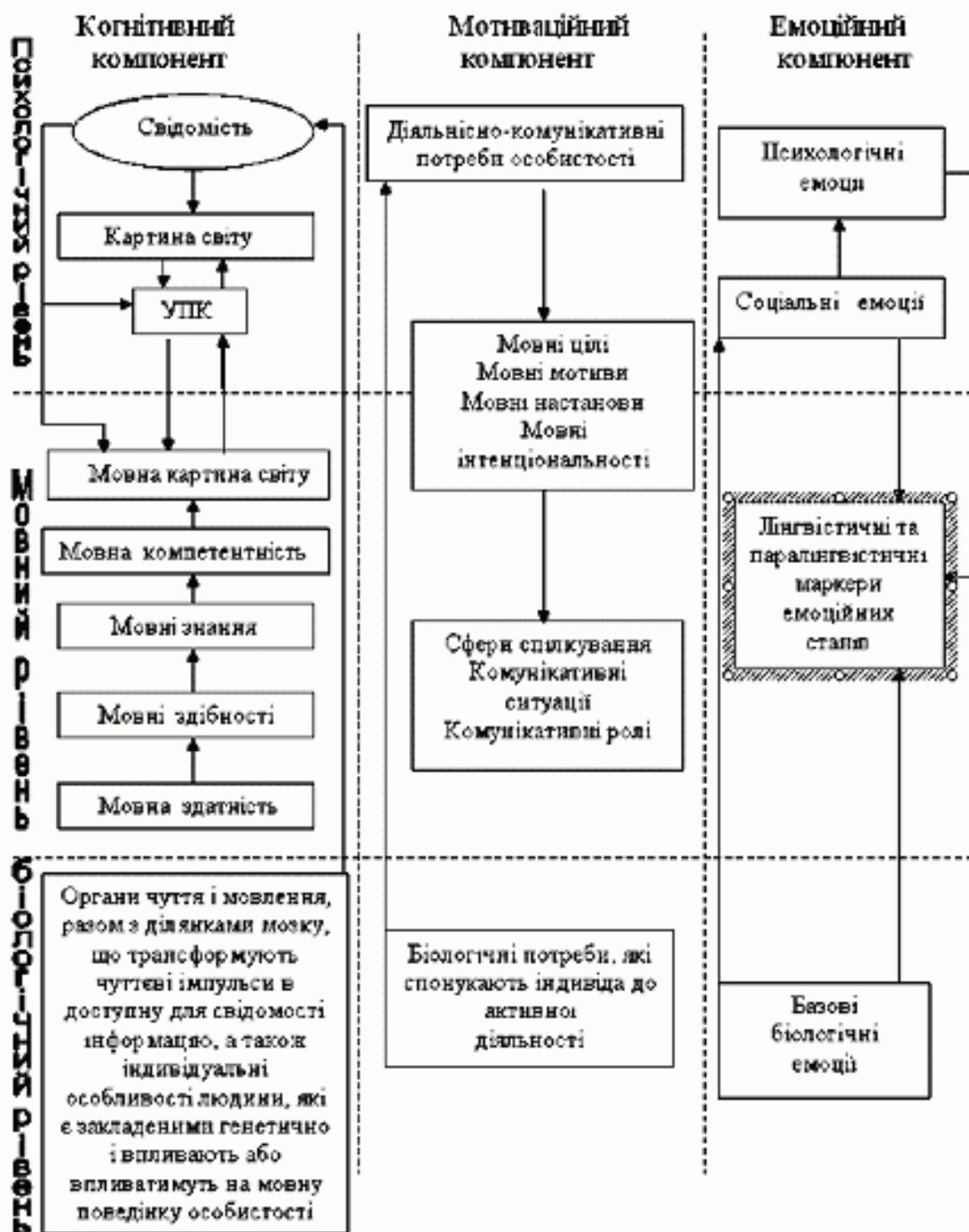
Мовну особистість оцінюють відповідно до її інтелектуального рівня, особливостей мисленнєвої діяльності, поглядів на світ, способів оволодіння знаннями й уміннями мовного спілкування.

Мовна особистість очима психолінгвіста

Мовна особистість - одне з головних понять,
що інтегрують лінгвістику та психологію.

О.Л.Лавриненко.

Відштовхнувшись від побудованої мовознавцем Ю.М.Карауловим структурно-функціональної моделі мовної особистості, у якій переважають лінгвістичні компоненти, психолог О.Л.Лавриненко створила таку модель мовної особистості, у якій однаковою мірою представлено лінгвістичну, психологічну та біологічну складові. Елементи кожного рівня знаходять тут своє вираження в трьох різних компонентах мовної особистості: *когнітивному, мотиваційному та емоційному.*

О.Л.Лавриненко зазначає, що «існує ряд вроджених особливостей індивіда, які істотно впливають на мовну поведінку особистості на всіх етапах її життя, незалежно від соціальних факторів і які справедливо буде віднести до когнітивного компонента» [5]. До властивостей мовної особистості, спричинених вродженими особливостями, психолог відносить екстравертованість / інтровертованість, співвідношення між логічним та образним мисленням, що суттєво відбивається на особливостях операцій мислення і може проявлятися у мовленні. Науковець зазначає, що «люди, в

яких логічне мислення переважає над образним, можуть краще вести наукову полеміку, аргументувати та обґрунтовувати власну точку зору, вміють говорити максимально чітко і зрозуміло. Люди, в яких образне мислення переважає над логічним, вміють гарно й естетично висловлюватися, часто наділені поетичними здібностями і більш активні в процесі так званої народної етимології». Важливою генетично зумовленою властивістю мовної особистості О.Л.Лавриненко вважає схильність до монолінгвальності або полілінгвальності, тобто несхильністю/схильністю до вивчення декількох мов, що спричинено ригідністю або гнучкістю універсального предметного коду (УПК) - первинного коду мислення людини при його взаємодії з різними знаковими системами.

Окрім генетичних особливостей, до когнітивного компонента на біологічному рівні належать також органи чуття і мовлення та ділянки мозку, що трансформують чуттєві імпульси в доступну для свідомості інформацію.

Поштовхом для виникнення *мовних здібностей*, що створюють потенційні можливості для ефективного оволодіння рідною мовою в усній та письмовій формі, психолог вважає *мовну здатність*, яка являє собою психофізіологічну основу для оволодіння мовою, що забезпечується фізичним субстратом мовленнєвої діяльності мозком.

При вдалому застосуванні мовних здібностей людина отримує *мовні знання* (фонологічні, лексичні, граматичні) та енциклопедичні знання - загальну систему упорядкованих та ієрархізованих одиниць інформації про світ. Мовні знання спричиняють формування мовної компетентності. *Мовна компетентність* представляє собою ступінь засвоєння категорій і одиниць мови та їх функцій, осягнення закономірностей і правил функціонування мови, вона залежить від того, якою мірою в індивіда була закладена мовна здатність генетично, а також наскільки ефективно він користувався власними мовними здібностями на свідомому рівні. Ступінь мовної компетентності, який вдається досягнути індивіду, істотно впливає на створення його власної *мовної картини світу*.

На психологічному рівні серед усіх елементів когнітивного компонента перше місце посідає *свідомість*, саме вона виступає найважливішим елементом в усій системі. Як найвища форма відображення і вищий тип психіки свідомість робить дієздатною всю систему елементів, з яких складається мовна особистість.

Мовна особистість у контексті соціолінгвістики

Як вважає соціолінгвіст Є.Боринштейн, «Мовна особистість – це система, яка виникає в суспільстві й розвивається, ґрунтуючись на здатності вираження й закріплення соціальних відносин і взаємодій». Науковець виокремлює такі характеристики мовної особистості:

- мовна відкритість і доступність – націленість на спілкування і прагнення передати свої думки іншим учасникам спілкування;
- соціально-діяльнісна спрямованість, пов'язана з інтенсивністю динаміки особистісних змін;
- адаптивно-акумуляюча характеристика як мовний механізм забезпечення пристосування до умов суспільства, яке трансформується;
- соціально-культурна пізнавальна мотивація, що пов'язується з прагненням осмислити світ і сформувати його індивідуальну мовну модель;
- мисленнєва індивідуалізація світу як особистісно-мовна стимуляція пізнання та формування стилю мислення, який відповідає особливостям духовного світу мовної особистості;
- репрезентативна (демонстративна) - утвердження мовною особистістю своєї національної та культурно-групової приналежності та вираженні її в різному стилі мовлення в різних соціальних сферах (політиці, моралі тощо);

- естетико-мовний профіль особистості як утвердження її особистісного естетичного світу [1].

Мовна особистість під кутом зору лінгводидактики

Формування й розвиток мовної особистості - пріоритетний напрям сучасної української лінгводидактики. Чинна програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (5-9 класи)» визначає, що «основна мета навчання української мови полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами української мови — її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), тобто забезпечує належний рівень комунікативної компетентності».

М.І.Пентилюк визначає мовну особистість як носія мови, який «добре володіє системою лінгвістичних знань (знає мовознавчі поняття й відповідні правила), продукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку».

Л.І.Мамчур визначає такі якості мовної особистості, як знання лінгвістичних одиниць, необхідних для їх реалізації в усному та писемному мовленні, знання предмета й теми висловлювання, особливостей мовленнєвого спілкування..

Л.В.Струганець називає мовною особистістю носія мови, котрий досконало знає мову, усвідомлено творчо нею володіє, сприймає мову в контексті національної культури, користується мовою як органічним засобом самотворення, самоствердження і самовираження, розвитку власних інтелектуальних та емоційно-вольових можливостей, засобом соціалізації особи в певному суспільстві.

За Ж.Д.Горіною, «мовна особистість – узагальнений образ носія культурномовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, настанов і поведінкових реакцій».

Що впливає на формування мовної особистості

На формування мовної особистості впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. **До об'єктивних чинників** відносять:

- стан мови, її унормованість, рівень розвитку і досконалість її підсистем, стилістична диференціація, тобто придатність мови для забезпечення всіх мовних потреб громадянина і суспільства;
- сприятлива для функціонування й розвитку мови суспільно-політична ситуація;
- традиція використання мови суспільством;
- повноцінне функціонування мови в усіх сферах життя: державницькій, політичній, правовій, економічній, науковій, освітній, культурно-мистецькій, творчій, виробничій, побутовій та ін.

До суб'єктивних чинників формування мовної особистості належать:

- спроможність мовця здобувати мовну освіту й досконало володіти мовою;
- внутрішня готовність мовця здобувати мовну освіту й удосконалювати її рівень;
- моральна потреба вдосконалювати і виражати свою особистість засобами мови;
- розуміння і виконання мовних обов'язків громадянина;
- належний рівень мовної культури.

Процес формування мовної особистості складний, багатогранний і хронологічно не обмежений.

У схожих ситуаціях спілкування люди часто поводяться дуже схоже, тож кожен носій мови ніби фокусує в собі риси «колективних мовних

особистостей». Таким чином, якими б унікальними не були окремі мовні особистості, всі вони є представниками певної колективної мовної особистості, утілюючи в собі їхні прикметні риси. Досліджуючи структуру мовної особистості, науковці виділили типи мовленнєвої культури: *елітарний, літературно-розмовний, фамільярно-розмовний, просторічний, професійно-обмежений* [2, 95].

Носія мови, який демонструє найвищу мовленнєву здібність, уміння вишукано говорити в будь-яких ситуаціях спілкування (публічних неофіційних, звичних, запланованих і неочікуваних, екстремальних), навички постійної і різноманітної мовленнєвої практики називають *елітарною мовною особистістю*. Елітарна мовна особистість характеризується не стільки тим, *що* вона *знає* про мову, скільки тим, *як* вона може цією мовою *оперувати*. [2, 98].

Використані джерела

1. Боринштейн Євген. Соціокультурні особливості мовної особистості/ Електронний ресурс. – Адреса з екрану: <http://politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=31&c=486>
2. Горіна Ж.Д. Лінгвокреативність у мовленнєвій репрезентації елітарної мовної особистості/ Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – 2011, серпень. - №15 (226). - С.94-102.
3. Караулов Ю.М. Русский язык и языковая личность /Отв. ред. член-кор. Д.М. Шмельов. - М: Наука, 1987. - 263 с
4. Красных В.В. Основы психолінгвистики и теории коммуникации – М.: Гнозис «Кучково поле», 2001. – 270 с.

5. Лавриненко О.Л. Конструювання концептуальної моделі мовної особистості/ Електронний ресурс. – Адреса з екрану: <http://vuzlib.com/content/view/851/94>

Глосарій словесника

Вторинна мовна особистість - особистість, долучена до культури народу, мову якого вона вивчає. У результаті оволодіння цією мовою особа набуває здатності проникати в «дух» мови, що вивчається, розуміти культуру народу-носія мови, виробляє здатність до іншомовного спілкування з представниками інших культур на міжкультурному рівні.

Мовленнєва особистість – мовна особистість, що реалізує себе в реальному спілкуванні, у мовленнєвій діяльності, обираючи та реалізуючи ту чи іншу стратегію й тактику спілкування, той або інший набір засобів (як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних).

Мовна картина світу - сукупність знань про світ, що фіксується в специфіці організації лексики, фразеології та граматики конкретної мови. Мовну картину світу формують поняття, ідеї, узагальнені висловлювання та тексти, які представляють предмети, явища, факти, ситуації дійсності, ціннісні орієнтири, життєві стратегії і сценарії поведінки мовної особистості.

Мовна свідомість - структуроване поняття, що складається з таких компонентів: а) мова як національна самоідентифікація особистості (цей показник виявляється не завжди чинним, правомірним), б) мова як картина світу, як відбиття природного стану існування її носіїв; в) мова як просторовий і часовий вимір національної культури; г) мова як видимий, наочний знак і універсальний засіб єдності етносу.

Тезаурус - словник із понятійною диференціацією лексикону за певними тематичними групами різного ступеня узагальнення й кількості.

Homo loquens ("людина, що говорить") – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність, що включає як процеси породження, так і сприйняття мовленнєвих повідомлень.

Універсальний предметний код (УПК) - первинний код, на якому здійснюється мислення людини. Він не піддається вимові, тому що в ньому відсутні матеріальні ознаки слів натуральної мови. В ньому немає послідовності знаків, а є зображення, які можуть утворювати ланцюг або будь-які інші об'єднання. Даний код є предметним, тому що, на противагу іншим кодам, на ньому те, що позначається, виступає одночасно і знаком. Універсальний предметний код забезпечує зв'язок картини світу з мовною картиною світу, що є запорукою успішного накопичення людиною життєвого досвіду.